

Марк ФОН ГАГЕН,
американський історик,
професор російської, української та
євразійської історії
Університету штату Аризона (США)

СКЛАДНИЙ ЗАХІДНИЙ ФРОНТ ТА ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ: ЗАБУТИЙ МИР, ЗАБУТА ВІЙНА ТА НАРОДЖЕННЯ НАЦІЇ

Анотація. У статті автор відтворив картину формування української держави та віхи розгортання боротьби за незалежність. Незважаючи на всі зусилля – свідомі чи несвідомі – багатьох «авторів» української державності, завжди існували потужні сили, які протистояли ідеї незалежності України. Автор дослідив шлях німецько-австрійської окупації України, проаналізував обмеженість суверенітету Української держави, також охарактеризував ставлення до ідеї української держави та нації інших народів.

Ключові слова: Українська держава, незалежність, окупація, більшовики, радянська Росія.

Радянська Росія веде війну з Україною

Незважаючи на всі зусилля – свідомі чи несвідомі – багатьох «авторів» української державності, завжди існували потужні сили, які протистояли ідеї незалежності України. Така політика та настрої з'явилися як наслідок складних взаємозв'язків між багатьма народами: росіянами, поляками, німцями, австро-угорцями, українцями, євреями тощо. Однак найбільшим руйнівником української держави була насамперед радянська Росія. Підтвердженням цього є спустошливі дії Білої армії та Польської Республіки на західних землях України. Радянський уряд в Петрограді неодноразово визнавав Українську державу, водночас загрожував їй то ультиматумом, то війною, підтримуючи революційну проросійську владу в Харкові. У цій боротьбі радянської Росії з Україною два найдієвіших руйнівники

України – більшовики Лев Троцький та Володимир Антонов-Овсієнко – були, як це не іронічно і неприродно для імперської Росії, родом з України. Русифікований єврей Троцький народився і виріс у селищі Янівка під Харковом, де тривалий час працював в редакції популярної тоді російськомовної київської газети «Киевская мысль». В. Антонов-Овсієнко – також русифікований, наполовину українець – народився в родині офіцера російської армії в Чернігові. Як фахівець з національних питань нового уряду, Йосип Сталін виробив політику щодо України, наслідуючи Володимира Леніна, який був, безумовно, найбільшим авторитетом для більшовиків. Обидва мали незначний досвід співпраці з Україною, якщо не враховувати, що до війни Ленін стежив за політичними подіями в Україні й писав про українсько-російські відносини.

Після невдалих наступів наприкінці грудня 1917 року більшовики змінили тактику та влаштували другий штурм під командуванням В. Антонова-Овсієнка. Начальником штабу був колишній лівий есер Михайло Муравйов, якого нещодавно призначили для оборони Петрограду. Військо М. Муравйова налічувало приблизно 11 200 осіб проти майже 11 400 військових, які обороняли столицю. У наказі № 9 про окупаційний режим від 4 лютого він закликав свої війська «безжально знищувати в Києві всіх офіцерів та студентів військових академій, гайдамаків, монархістів та всіх ворогів революції». Через кілька днів, у наказі № 14, М. Муравйов дав дозвіл на триденний терор до 11 лютого, поки новий наказ не заборонив несанкціоновані розшуки, арешти та самосуд. Георгій Лапчинський, член уряду радянської України, був учасником та свідком цих подій. Він визнав, що атака М. Муравйова зробила обстріл «цілком нормальною та доцільною формою масового революційного терору». Навіть В. Антонов-Овсієнко, один із найвідданіших прихильників М. Муравйова з-поміж більшовицького управління, підтвердив, що така поведінка зробила його «в очах жителів Києва окупантом, іноземцем-мігрантом з півночі Радянського Союзу».

Важко назвати точну кількість постраждалих під час взяття Києва. За найменшими оцінками, на вулицях було вбито 2 576 офіцерів. За підрахунками Д. Дорошенка, у перший день окупації було вбито 3000 осіб, а загальна кількість жертв та ув'язнених склала понад 10 000. Терор було передусім спрямовано проти «націоналістичних» українців та офіцерів російської армії, а також українців, які підтримували радянський режим, зокрема деяких українських соціалістів-революціонерів, які згодом стали жертвами насильства. Г. Лапчинський визнавав, що «наші солдати не завжди могли добре розрізняти», тож українці загалом постраждали, «навіть ті, хто були прибічниками радянської влади». Пізніше В. Ленін висловив М. Муравйову та його військам подяку за взяття Києва та призначив його взяти командування під час війни з Румунією.

Не дивно, що ця перша війна радянської Росії з Україною та терористична окупація М. Муравйова отруїли відносини двох революційних урядів і розбурхали спокій серед українських більшовиків. Знову ж таки, найкращим свідком виступає Г. Лапчинський, який згадує, що «наслідки лютого п'ятиденного бомбардування і класової помсти революційної армії, яка вигнала Центральну Раду з Києва, були такими серйозними, що згадки про «страшні дні Муравйова» в Києві серед буржуазного населення киян і робітничих класів у СРСР набули справді легендарного масштабу». (М. Муравйов доповів В. Леніну, що «взяв у київської буржуазії десять мільйонів» і «віддавав частину виручених грошей військовим», а решту витратив на працевлаштування безробітних та допомогу місцевим сім'ям потерпілих «та сім'ям моєї армії»).

Невдовзі після розправ «батько» української історії, державний діяч Михайло Грушевський 17 лютого 1918 року, писав: «Головним чином, це ті страшні події, які наша Україна повинна була пережити, щоб переступити поріг у нове життя. Це була велика пожежа, яка, здається, знищила старі забобони, пережиті традиції та погляди [...] Це нещастя вбило не лише людей, але й ідеї. Зруйновано не лише міста, але й традиції [...] Розірвано історичні, культурні, економічні та багато інших зв'язків українського народу з російським народом [...] Раніше український народ проявляв інтерес до бюрократії та уряду. Тепер ми якнайскоріше повинні вести боротьбу між самими народами – великим російським та українським».

П. Христюк також говорить про війну як про трагедію і «одну з найбільш складних і болісних сторінок в історії російських та українських революцій». Він вважав її «першою в світі (у ХХ столітті) війною між справжніми демократіями, яку представляли робітничий клас і селяни, та рештою народу». Він доводив, що «політика централізації та окупації більшовиків в Україні більше дискредитувала гасла соціалістичної революції та радянської влади, аніж будь-які інші противники звільнення трудящого народу». На погляд П. Христюка, це призвело до цілковитого загострення національної боротьби в Україні та зростання націоналістичних настроїв серед українців і росіян, та навіть євреїв. Зрештою, ця трагедія ознаменувала «втрату впливу української революційної демократії, перехід до правих сил і зростання націоналізму». Утім П. Христюк був великим оптимістом, тому постійно говорив, що немає зла, щоб на добре не вийшло, що ця війна «привернула увагу міжнародної спільноти до питання національно-політичного відродження України. Російський більшовик, та й імперіалістична буржуазія, звик сприймати Україну як споконвічну колонію Росії, а український народ – пасивною, несвідомою, позбавленою культури етнографічною масою; він вважав, що українському народу бракувало достатньої моральної, інтелектуальної та фізичної сили для революції за власне незалежне життя; цей більшовик,

зламавши багнети своїх рушниць в Україні (хоч і об німецькі шоломи), був змушений змінити своє бачення національного відродження України».

Шлях німецько-австрійської окупації України

За кілька тижнів переговорів у Брест-Литовську та повернення усіх її учасників до своїх столиць для перегляду останніх рішень та визначення доцільності їх прийняття, було підписано договір з Україною, яка, очевидно, отримала більше, ніж очікували українські делегати. Єдиним, що не виправдало сподівання від остаточних рішень, було задоволення нещодавно висловленої потреби в прозорій та відкритій дипломатії. На вимогу України Оттокар Чернін, який очолював австро-угорську делегацію на переговорах у Бресті, погодився передати до її складу Холмщину. Це рішення, як він і передбачив, було засуджено поляками імперії. Він також підтримав право українців на самовизначення земель у складі Габсбурзької імперії у статусі окремих королівських земель Галичини та Буковини. Такий крок був теж цілковитим порушенням «австро-польського рішення», тому не міг бути оприлюдненим. Коли про це дізналися, незважаючи на всі зусилля нерозголошення, поляки здійняли повстання, а їхня довіра до Австрії похитнулася. Зі свого боку українці вирішили не відкривали подробиць обіцянок Центральним державам вивезти з України майже мільйон пудів зерна. Деякі представники німецької еліти були незадоволені прийнятим договором з Україною. Більшість віддавали перевагу більшовицькій Росії, хоча на той момент вона була досить слабкою. Але німці нічого не втрачали і мало що приховували на цих переговорах. Їх головною метою було припинити бойові дії на Східному фронті та розпочати вирішальний наступ, щоб закінчити війну, перш ніж американські експедиційні війська дістануться Європи та змінять баланс сил на свою користь.

Із розпалом війни більшовиків проти України Центральним державам довелося зіткнутися з доволі непередбачуваними наслідками миру, який вони тільки-но уклали. У договорі не було прописано умови можливої окупації чи зобов'язань Центральних держав перед новою Українською державою. На думку німецького історика Фріца Фішера та його колег, окупація України Центральними державами була частиною великого задуму встановити світову владу та створити східну імперію. Але хід історії не такий передбачуваний. Проте, на відміну від Ф. Фішера, німецький воєначальник Еріх Людендорф стверджував, що Росія не прагнула завойовувати, її головною метою було зосередити всі наявні військові сили на Західному фронті. Державний секретар закордонних справ Німецької імперії Ріхард фон Кюльман виступав проти будь-якого поновлення боротьби з більшовицькою Росією і переймався тим, як Відень (Австрія) сприйматиме ще одну війну після стількох зусиль, зроблених для припинення бойових дій.

Тим не менш, Е. Людендорф усвідомлював, що Німеччині треба буде встановити на сході порядок та надійно охороняти укріплений кордон «від отрути більшовизму, що поширювалася дедалі більше», і це тоді, коли Україна звернулася з проханням про військову підтримку проти російського вторгнення. Е. Людендорфу вдалося переконати у своєму баченні канцлера та віце-канцлера, попри постійні побоювання Р. фон Кюльмана.

Та як передбачав Р. фон Кюльман, союзники не відразу зголосилися відновити війну проти більшовиків. Відень та Берлін вийшли на новий етап відносин, спричинених конфліктом. Хоча представник Болгарії закликав у Бресті О. Черніна запропонувати українцям військову підтримку ще 29 січня 1918 року, імператор Карл I спочатку виступив проти приєднання австрійських військ до німців під час їхньої окупації, стверджуючи, що ця операція мала виключно політичний, а не військовий характер, тому не була передбачена умовами союзу між країнами. О. Чернін підтримав участь його імперії в окупації, проте хотів скористатися новими вимогами українців скасувати їхні нещодавні поступки щодо Холмщини та королівської землі. Цей крок не підтримали Е. Людендорф та М. Гофманн, які так багато зробили, щоб зміцнити довіру українців до О. Черніна. Німецький уряд та сам Е. Людендорф були обурені таким розвитком подій. Їх хвилювало питання, що зерно, яке було так необхідне Австро-Угорщині, не надійде до країни. Зрештою, страх того, що обіцяне продовольство потрапить до рук німців, змусило Відень також приєднатися до окупації.

Побоюючись, що уряд у будь-який момент може бути повалено, Е. Людендорф погодився, щоб Німеччина також надала військову допомогу, але лише якщо УНР цього вимагатиме. Українці зі свого богу неохоче сприйняли таку допомогу, але мали надію, що німці не втручатимуться у внутрішні справи країни. Австро-угорський делегат Фрідріх фон Візнер радив українському дипломату Олександру Севрюку розраховувати переважним чином на Відень, адже в іншому разі німці займуть панівну позицію, що зашкодить інтересам України. О. Севрюк передавав Центральним державам повідомлення УНР, в якому вимагав військової підтримки. Пізніше він, Микола Любинський та Микола Левицький звернулися до «волелюбних народів Австро-Угорщини та Німеччини», щоб вони не залишалися байдужими до тяжкої боротьби за своє існування проти «ворога нашої свободи, який, як і 254 роки тому, силоміць вторгся в нашу землю, щоб поневолити український народ вогнем і мечем», та в кінцевому підсумку ці звернення закликали захищати північні кордони України. О. Севрюк висунув Центральним державам пропозицію випустити українських військовополонених з таборів, аби підготувати і озброїти їх до війни з Росією. УНР сподівалася, що зможе побудувати свою армію і, як результат, якомога швидше витіснить з території України німецькі

війська. Українцям довелося відмовитися від таємного протоколу щодо Холмщини в обмін на угоду з Австро-Угорщиною про участь в окупації. Однак остання продовжувала розчаровувати українців. Рейхсрат не ратифікував угоду, яку було так урочисто підписано 9 лютого, на відміну від інших союзників, які таки виконали свої обіцянки: Болгарія – 15 липня, за нею Туреччина – 22 серпня, а згодом Німеччина – 24 серпня 1918 року.

Ці очікування та сподівання пізніше швидко розвіялися через політику самої окупації, але обидві сторони мали дуже різні стартові умови. Центральні держави справді розуміли, що український уряд та його представники, з якими вони вели переговори про сепаратний мир, зазнавав військового наступу радянського уряду Петрограду. Крім того, Центральні держави підписали договір з українським урядом, який вже та той час був у вигнанні через бомбардування Києва більшовиками та терору, який війська під командуванням М. Муравйова наводили на своїх ворогів. Двох членів українського уряду було жорстоко вбито, а інші врятувалися втечею до Житомира.

На цьому тлі Державний секретар Р. фон Кюльман зробив, напевно, свій найвагоміший внесок у розбудову Української держави, зробивши красномовну та дуже ґрунтовну заяву від імені німецького уряду на користь підписання договору з Україною на засіданнях комітетів Рейхстагу, на яких обговорювалися умови миру. Деякі члени Рейхстагу (парламенту) критикували основні питання договору, які уряд виніс на обговорення. Ще одним підтвердженням того, що процес створення договору був заплутаним, є повідомлення Р. фон Кюльмана комітету Рейхстагу про те, що «сьогодні» прем'єр-міністр Австрії Ернст фон Зайдлер зробив аналогічні заяви в Райхсрат у Відні. Відтак Р. фон Кюльман вирішив розглянути непросте питання про походження державності та особливе питання щодо того, як німецький уряд дійшов висновку, що державність виникла в Україні. Він визнав, що «універсального правила» вирішення цього питання не існувало, тому висловив сподівання на Лігу Націй, яка зможе знайти правильний вихід. Однак за відсутності «універсального правила», Р. фон Кюльман взяв за основу (IV) Універсал Української Народної Республіки від 24 січня 1918 року. Він пригадав важливий перехідний момент після недавньої різдвяної перерви в переговорах, коли прибула велика делегація, очолювана Всеволодом Голубовичем, та взяла участь у переговорах як незалежна делегація без жодних заперечень чи протестів. Р. фон Кюльман розповів про його дискусію з Левом Троцьким, коли лідер радянської делегації змінив свою думку щодо визнання УНР, яке він раніше підтримував. Як доказ легітимності України, Р. фон Кюльман нагадав Л. Троцькому, що «навіть усі держави Антанти визнали Україну і відрядили туди своїх дипломатичних представників [...]». Він зазначив, що Німеччина теж мала схожий прецедент, коли визнала Фінляндську Республіку.

Інше проблемне питання стосувалося стану українського уряду, який на момент обговорення в Рейхстазі вже покинув Київ. Р. фон Кюльман запевнив Рейхстаг, що коли договір було підписано, Київ опинився в руках УНР. Він визнав, що в Україні був майже такий же хаос, як і на півночі Росії, але він розважливо оцінював невизначеність щодо того, чи буде уряд постійним в часи, які ми зараз переживаємо, ні в якому разі не повинна перешкоджати укладенню миру. Зрештою, Р. фон Кюльман запевнив депутатів, що між Німеччиною та Україною не було жодного союзу. Ані Україна не пропонувала створити подібний союз, ані ми не робили чи отримували пропозицій з цього приводу. На захист легітимності української держави він відзначив дилеми, з якими стикаються демократичні країни, розповів про мир та окупацію, які визначили останні війни в Україні.

Останнім компліментом вираженим українським переговорникам було звернення Р. фон Кюльмана до депутатів Рейхстагу: «Я можу вас запевнити, що уявлення про те, що українці вийшли у світ як боязкі діти, у котрих ми забираємо провінцію за провінцією, є суцільною вигадкою». У своїй доповіді у Рейхстазі канцлер Георг фон Гертлінг визнав, що «завдяки практичному підходу українських делегатів, який не передбачав пропаганду (на відміну від більшовиків) і мав дійти реального порозуміння, можна було дуже скоро досягти згоди стосовно багатьох, подекуди дуже складних та проблематичних питань, які виникли після першого укладання миру в нинішній світовій війні.

Дехто (наприклад, Густав Штреземан та Адольф Грөбер) називав цю угоду в своїх промовах в Рейхстазі «першим мирним договором» та фактично передумовою й підґрунтям для майбутніх мирних договорів. Р. фон Кюльман підтримував ідею укладання договору з Україною, зазначаючи, що він має доволі велику цінність як приклад, оскільки досвід показує, що інструменти, які вже використовувалися раніше, виступають в дипломатії основою для подальшого прийняття рішень, та є важливими для відновлення правових відносин, що дозволить вести переговори зі значною частиною колишньої Російської імперії, маючи повні права, з дипломатичного та політичного погляду. Водночас канцлер Г. фон Гертлінг гарантував прем'єр-міністру України В. Голубовичу, що німецькі війська буде відкликано з території України на вимогу українців по завершенню їхнього завдання.

З такими надіями та очікуваннями обох сторін, 18 лютого 1918 року німці почали просуватися через Україну на північ до Росії. Німецький воєначальник Е. Людендорф мав намір розпочати війну проти більшовиків без підтримки країн-союзниць, але наприкінці лютого, майже через два тижні, австрійці теж розпочали наступ. Та як би Е. Людендорф не волів продовжувати наступ без австрійців, німцям бракувало військ,

щоб здійснити хоча б заплановану незначну окупацію, не кажучи вже про щось масштабне. І Центральні держави, і Україна були зацікавлені розглядати окупацію як спільну кампанію з визволення української території від більшовицького терору. Влада УНР запропонувала кілька варіантів залучення українських військ – або галичан, які служили в австрійській армії, або українських військовополонених, які перебували в німецькому та австрійському полоні. Німці погодилися на деякі з пропозицій, зокрема розгорнути українські війська, що були підвідомчими Військовому (Генеральному) секретаріату Центральної Ради та за інших обставин не підпорядковувалися німецькому командуванню. Німці ж були готові перевезти якомога більше військових з Східного фронту, тому радо прийняли українську пропозицію зміцнити свої сили додатковими українськими загонами. Рада народних міністрів (уряд Української Народної Республіки) оголосила, що німецькі війська прибудуть в Україну, щоб «допомогти українським козакам, підрозділам українських військовополонених, стрількам Галичини». Вони прийдуть, щоб побороти безладдя та анархію, й запровадити мир і порядок на нашій землі, а також дати Раді народних міністрів можливість побудувати незалежну УНР. Уряд продовжував запевняти громадян України, що ці дружні війська здолають ворогів УНР, це боротьба проти злочинців та грабіжників, а ці війська не мають щодо населення ворожих намірів.

Окупація та обмеженість суверенітету Української держави

Окупація скоро завершила добрі наміри усіх сторін. Український політичний діяч Павло Христюк згадував, як Центральна Рада повернулася до Києва сповнена рішучості впроваджувати нові закони (на додачу до земельного закону, який було прийнято під час облоги Києва більшовиками), але вона не врахувала те, що австрійська та німецька армії зроблять вирішальний вплив на внутрішню політику республіки. Більше того, вся буржуазія в Україні одразу ж прийняла реакційну німецьку армію як своїх союзників та захисників від «есерівських руйнівників». Німці зі свого боку хотіли, щоб Центральна Рада відновила свою владу по всій Україні та запевнила своїх громадян в тому, що німецькі війська перебували у країні на запрошення її уряду, а не як армія завойовників та окупантів.

Окрім конфлікту між союзниками Німеччиною та Австрією, український зарубіжний дослідник О. Федішин описує історію створення та здійснення німецьких планів та політики в Україні під час окупації як «здебільшого історію суперництва та співпраці між Імперською канцелярією та Міністерством закордонних справ з одного боку та Верховним командуванням армії, зокрема генералом Е. Людендорфом, з іншого». Міністерство оборони, воєнно-морський флот, скарбниця, економіка та

колонії відігравали другорядну роль. Міністерство закордонних справ Німеччини прагнуло бути в курсі внутрішньої політики України, підтримувало з нею дружні відносини та побоювалося, що Верховне командування під час окупації узурпує владу в країні. Е. Людендорф мав намір відправити в Україну дипломата нижчого рангу, щоб не стояти на заваді генералу Вільгельму Гренеру, але Міністерство закордонних справ наполягло на кандидатурі такого досвідченого дипломата, як Філіпп Альфонс Мумм фон Шварценштейн, який однак не мав попереднього досвіду роботи в Східній Європі чи Росії. Дуалістична монархія Австро-Угорщини також спочатку планувала направити до Києва дипломата нижчого рангу, щоб не мати складнощів у Відні, особливо з поляками. Проте до Києва прибув ще один уповноважений посол – граф Йоганн Форгач. Призначення цих двох послів демонструє зобов'язання поважати суверенітет українського уряду. Німці та австрійці погодилися поділити територію окупації на дві частини, але в Києві були присутні разом. О. Федішин робить висновок, що ця угода перевела дуалістичну монархію в категорію «другорядної держави-окупанта». Це означало, що дипломатичні представники також відігравали вторинну роль, на відміну від керівників військової окупації.

Генерал В. Гренер був головним уповноваженим, який контролював окупацію на посаді начальника штабу, підпорядковуючись головнокомандувачу німецькими військами в Україні фельдмаршалу Герману фон Ейхгорну. Хоча всі команди та розпорядження вимагали підпису фельдмаршала, саме В. Гренер був відповідальним за економіку та політику воєнних дій. Як він сам висловлювався, його завдання полягало в тому, щоб «взяти український уряд під контроль, заручитись його підтримкою для німецьких збройних сил і, найголовніше, витягти з нього зерно та інші продукти харчування – чим більше, тим краще!». Завдяки своїм військовим навичкам квартирмейстера, В. Гренер завжди зважав на економічний бік речей. Тому він вважав, що окупація України була важливим засобом боротьби зі згубними наслідками блокади союзників на здатність Центральних держав підтримувати військові зусилля. У своїй промові в Рейхстазі Р. фон Кюльман натякнув на можливі наслідки окупації та договору, зауваживши, що для Німеччини дуже важливо підтримувати залізничне сполучення з Україною для перевезення зерна та інших продуктів харчування. Він наголосив, що вони не повинні виходити за межі цього та мають утримуватися від будь-яких політичних дій в Україні». Але економічні мотиви В. Гренера та окупація призвели до відхилення від основної операції. Відтак початкові плани не заходили на схід далі Києва переросли у просування на Харків та Донецький басейн (щоб не допустити захоплення більшовиками найбільшого промисло-

вого регіону у Європі із видобутку вугілля), потім на частину території Дону та Грузію. Австро-угорський командир в Україні, генерал Альфред Краус, підсумував, що таке широкомасштабне входження Німеччини в Україну було «найбільш певним шляхом до Месопотамії, Аравії, Баку та Персії», а дорога з Києва, Катеринослава та Севастополя «веде [...] до Батумі і Трабзона».

Американський політолог українського походження Федішин відзначав безвихідне становище Німеччини. Зміцнюючи уряд, з яким вони уклали договір і якому обіцяли військову та політичну підтримку, німці водночас ослаблювали і підривали його через свої завищені вимоги. Невдовзі генерал В. Гренер братиме активну участь у розвитку української політики, що призведе до розпуску Центральної Ради та появи нового уряду Гетьманщини (Української Держави) Павла Скоропадського в Києві 29 квітня 1918 року. Крім того, на думку історика В. Горака, німцям було добре відомо, що повалена ними УНР мала значно більшу легітимність, ніж Кабінет міністрів Гетьмана та його обмежене представництво. Він стверджує, що після 29 квітня Україну можна назвати радше державою з обмеженим суверенітетом, а правління П. Скоропадського скоріше підвладним, аніж таким, що поширює політичну владу.

Майже відразу після того, як німецька армія відновила роботу Центральної Ради в Києві, німці почали переглядати свої договірні зобов'язання, зокрема прагнули, щоб країною у воєнному стані керував німецький генерал-губернатор, уподібнивши її статус до завойованої території або колонії. Міністерство закордонних справ перешкоджало цьому, але генерал Г. фон Ейхгорн рішуче вживав заходів, які б сприяли введенню воєнного стану: придушувались протести та страйки, закривались газети, німецькі військові суди перевіряли українських громадян на наявність порушень та злочинів. Німці фактично наслідували австрійців у їхньому «суворому підході» ревізії продовольства. У відповідь на опір селян відбулися арешти та каральні переміщення. Імператор Карл I 1 квітня 1918 року дав армії повну свободу дій. Хоча Е. Людендорф спочатку виступав проти таких методів, однак 6 квітня Г. фон Ейхгорн оголосив наказ про обробку землі, а також дав добро на відновлення приватної власності та відміну нещодавно прийнятої земельної реформи УНР. Протести міністрів УНР були марними.

Голос підтримки для України було втрачено, коли М. Гофмана та штабквартиру перевели зі Східного фронту до Ковно. Посол А. фон Мумм залишився єдиним, хто виступав на захист могутньої української держави, як стверджував політолог О. Федішин, проти усіх тих, хто збирався забути дипломатичні тонкощі та міжнародні угоди, та запевняв, що Німеччина просто робить все те, що їй потрібно, аби вижити і вести війну, задіявши,

якщо треба, всі можливі сили й не зважаючи на бажання українського уряду, який завжди можна замінити іншим або просто позбутися. Австрійські представники, як в армії, так і в дипломатичному корпусі, не підтримували А. фон Мумма. В. Гренер втратив всю свою довіру в уряді Ради, адміністративний апарат якого був повністю розбитий, ненадійний і абсолютно неспроможний до будь-яких серйозних дій, і, крім того, критикував Міністерство закордонних справ Німеччини через ставлення до України як до рівноправного партнера. Полковник Ульріх фон Штольценберг, німецький військовий аташе в Києві, був також важливою фігурою і вважав себе другом українців. Саме він закликав німців відправити кілька «соціалістичних» депутатів для «протверезного впливу» на Центральну Раду.

Але навіть посла А. фон Мумма бентежив уряд УНР. Підтвердженням обмеженості суверенітету УНР може слугувати випадок, коли полковник Ф. фон Штольценберг звернувся до М. Любинського, тодішнього міністра закордонних справ Центральної Ради, підняти питання виведення австрійських військ. Коли М. Любинський пішов далі й оголосив те ж питання Німеччині, та відреагувала дуже занепокоєно та всіма способами уникала чіткої відповіді. Українці продовжували розробляти проект угоди про статус військ, яка б регулювала поведінку окупаційної армії на українській землі. Через два тижні А. фон Мумм відповів, що без військової допомоги Німеччини ніхто з них не зможе знаходитись при владі, а виведення німецьких військ з України призведе до негайного розпуску Ради та повернення до хаосу й беззаконня. О. Федішин з сумом зауважує: «Все-таки дії німецьких та австрійських військових сил в Україні важили більше, ніж всі письмові угоди та інші пишномовні зобов'язання разом узяті, хоча від більшості з них ніхто ніколи відкрито не відмовлявся».

У випадку з мирним договором з Україною та подальшою окупацією участь Німеччини в перевороті генерала П. Скоропадського проти УНР була переважно реакцією на непередбачені обставини. В. Гренер заперечував можливість безпосереднього австро-німецького військового управління, оскільки вважав, що німецькі війська в Україні нездатні здійснити масштабну окупацію такої великої території. Натомість він радив підтримати незалежну Українську державу, що було насправді лише прикриттям для продовження німецького контролю та експлуатації країни. Незабаром до влади прийшов П. Скоропадський та погодився на безвихідні умови українського суверенітету, які створили німці. Переворот викликав протести як в Україні, так і в Німеччині.

Хоча О. Федішин підкреслює, що Рейхстаг тоді мав невеликий вплив на політику України, втім, уряд мав відповісти на його критику, зокрема, від лідера партії Центру Маттіаса Ерцбергера, який критикував усунення уряду Центральної Ради, називаючи його вочевидь заздалегідь підготовленим та

схожим на німецький державний переворот, здійснений військовими. Він також заперечував проти формування нового уряду і скаржився на невідворотні наслідки для Німеччини: «Німецький солдат більше не може лишатися в Києві без зброї. По німецьким солдатам вже стріляють. Озлоблення проти Німеччини зростає». Він також додав: «В такий спосіб ми не досягнемо головної мети нашого втручання, а саме – забезпечити вдосталь зерна для німецького народу». Крім того, зі зростанням ненависті до Німеччини та русофільських проявів з боку нових міністрів, нова велика Росія почне своє становлення з Києва під захистом Німеччини. В останньому реченні М. Ерцбергер посилався на доповідь Пола Рорбаха після свого візиту до Києва, в якій він змалював Гетьмана радше росіянином, ніж українцем, який хоче приєднати Україну до Росії. За іронією долі, німці у Києві виявилися більшими захисниками української незалежності, ніж сам Гетьман, який, як їм було відомо, не мав нічого проти перебування в Україні російських націоналістів, які шукали притулку. До того ж російські військові, члени Партії кадетів та інші російські державні «складові» (структури) ринули в Україну, завдаючи додаткового тиску на П. Скоропадського, щоб той скерував управління своєю державою на користь більшовицької Росії. А. фон Мумм тиснув на Гетьмана та українських соціалістичних опозиціонерів, щоб ті врегулювати між собою суперечки, та намагався включити українських соціалістів до уряду. Ці зусилля були марними.

Тоді, коли віце-канцлер Фрідріх фон Паєр відповів на ці протести парламенту в травні 1918 року, настрої уряду змінилися від раніше домовленої оборони суверенітету нейтральної України до дещо асиметричних відносин Німеччини з залежною Українською Державою. Він говорив про мету нашої політики щодо сусідніх народів, яка полягала в тому, щоб жити з ними в мирі та дружбі в майбутньому. Він наголошував, що саме Німеччина та сусідні народи були зацікавлені в тому, аби бути поруч одне з одним у питаннях політики, економіки та культури, а також у більш нагальних військових справах. Але особливу надію він покладав на переваги, що полягали в забезпеченні нашого продовольства та всього того, що входило до загального поняття колонізації». Віце-канцлер говорив, що Німеччина не повинна втручатися у внутрішні справи України. Проте існували і певні виключення: по-перше, щодо мети входження в Україну, а саме – встановлення порядку; по-друге, стосовно безпеки німецьких військ. І, нарешті, він схвалював переворот проти Центральної Ради та наказ фельдмаршала Г. фон Ейхгорна про засіви полів, яких вимагав військовий стан. Хоча австрійці підтримували переворот, вони ніколи не сприймали Гетьманат як легітимне новоутворення і наполягали на тому, що це був «невизнаний протекторат». Отож, перший мирний договір війни завершився окупацією, яка підтримувала диктатуру в Україні, так само

неспроможну виконувати накази окупантів, але все ж кращу в очах німців, аніж попередній уряд Центральної Ради.

Незважаючи на свою участь в остаточній руйнації України, В. Гренер, як і багато інших його попередників, які були у Києві, також підтримував дружні стосунки з Гетьманом, що тривали ще довго після того, як П. Скоропадський шукав притулку в Німеччині після розпаду свого уряду. В. Гренер влаштував, напевно, найбільш значущу подію для П. Скоропадського у його кар'єрі, – візит до Берліна та Спа для аудієнції у кайзера Вільгельма та його брата, а також у Верховного командування Німеччини на початку вересня 1918 року. Після війни генерал В. Гренер допоміг Гетьману створити український науково-дослідний інститут у Ванзе, який просував свої ідеї монархізму. В. Гренер рішуче протривівся плану евакуації східних територій, аргументуючи це тим, що «ми (німці) не можемо забрати руку допомоги від балтійських народів, фінів та українців, яких ми звільнили і чий довіру ми завоювали». М. Гофман зізнається у своєму щоденнику: «Мені дуже шкода тих, чії території ми віддаємо більшовикам». Він завершує свої спогади міркуваннями про завдання генерала В. Гренера та постійну загрозу, яку представляла більшовицька Росія. М. Гофмана обурювали повідомлення про більшовицькі звірства, він був переконаний, що як поважна людина, не міг стояти осторонь й допустити, щоб цілу націю було винищено. Він наполягав відмовитися від договору з радянським урядом та йти на Москву, щоб сформував «кращий» російський уряд, а також відкрити переговори з монархістами та білогвардійцями. Принц Максиміліан Баденський також пояснює прихильність В. Гренера та М. Гофмана до України: «Як і генерал М. Гофман, він довгий час служив на форпості на сході, захищаючи та підтримуючи порядок, а також сповнений усвідомлення нашої сили та покладеної на нас відповідальності. Ці східні солдати до кісток підтримували “етичний імперіалізм”, тоді як політики все ще його не сприймали. Вони відчували, що на кону була не лише відповідальність перед нацією, а й власна честь».

Висновки

Повертаючись до «нового порядку», німецький історик Ф. Фішер описує у своєму останньому розділі про мирний договір відповідь генерала М. Гофмана на критику договору, в обговоренні якого він брав участь. Він зазначав, що формально союзники скасували Німецько-російський договір, укладений у Версалі, але взяли створені Німеччиною обставини за основу для реорганізації Східної Європи, об'єднавши держави в союз під назвою Санітарний кордон. Пауль Рорбах – один із найвпливовіших німецьких знавців української історії – визнає, що Гофман був одним із двох, хто усвідомлював трагічність втрачених можливостей з Україною. Другим

був Роберт Лансінг – державний секретар США за президента Вудро Вілсона. Він писав, що В. Вілсон ставив під сумнів поняття права на самовизначення, тоді як багато народів Російської імперії, зокрема й українці, були позбавлені права побудувати незалежні держави. Принц Максиміліан, який задовго був поборником справедливості та миру в демократичному суспільстві, вважав, що В. Вілсон та Версальський договір зраджували всі обіцянки, зроблені в Чотирнадцяти пунктах Вілсона, та зводили нанівець багато інших можливостей миру. Так само і П. Христюк критикував Версальські положення, назвавши їх новим післявоєнним поділом світу на користь держав-переможниць. До того ж, на його думку, українські революції є частиною історії важких зусиль усіх пригноблених народів скинути з себе ярмо національного гніту. Він стверджував, що поведінка французьких дипломатів щодо уряду Директорії мало чим відрізнялася від поведінки німецьких та більшовицьких імперіалістів, і вважав, що гасла про самовизначення були нічим іншим, як маскою «імперіалістів Антанти». В основі цих договорів лежали помста та розправи, вони були далекими від духу першого договору війни між Центральними державами й Україною.

Найбільш вороже ставлення до ідеї Української держави та нації виявляли росіяни – більшовики та білогвардійці. Останні особливо опиралися визнавати Україну в рамках свого нового порядку. Натомість, для Антона Денікіна і його соратників Київ був російським містом та місцем початку відродження сильної, єдиної та неподільної Росії. Білогвардійці були переконані, що Україна не була справжньою державою, і вбачали у ній лише історичну південно-західну провінцію, присвоївши їй назву Новоросія. Проте більшовики через слабкість своєї держави та нагальну потребу в продуктах харчування для Петрограда та інших частин Росії, які страждали від голоду, були змушені поводитися так, ніби ставилися до своїх гасел про національне самовизначення серйозно. Навіть визнаючи в тому ж документі Українську Народну Республіку та водночас ставлячи їй ультиматуми й висуваючи погрози війни у разі, якщо УНР не передасть свої збройні сили і державність у підпорядкування більшовицькій Росії, Л. Троцький і його товариші по переговорах у Брест-Литовську все-таки визнали УНР, і не раз. Сучасні історики доходять висновку, що саме об'єктивне небажання більшовиків йти на поступки, а не колишній неоколоніалізм, є тою спадщиною, якої вони не змогли уникнути в дискусіях щодо конституції майбутнього Радянського Союзу й того, які типи державного устрою варто ввести, щоб адаптуватися до нових умов після того, як імперія формально припинила своє існування. До того конституція об'єднувала чотири республіки (Росію, Україну, Білорусію і Закавказьку Демократичну Федеративну Республіку) в один Союз, а відносини радянської України з Росією, що остаточно налагодилися в 1920 році, регулювалися двосторонніми договорами.

Якщо звернутись до австралійського історика Крістофера Кларка, який називав Першу світову війну «подією сучасності» та «найбільш складним явищем сьогодення», можна побачити, що німецька окупація України була передвісником появи дилеми асиметричних владних відносин, побудованих на війні й мирі. Вони мали великий вплив на творення держави та нації в процесі дотримання (принаймні час від часу з боку деяких органів влади, які контролювали окупацію) міжнародних норм суверенітету та національного самовизначення, а також протистояння політичній опозиції з боку парламентів та преси в країні. Порівнюючи німецьку та австрійську окупації з наступними окупаціями та спробами державотворення, вони були відносно короткими, хоча не менш руйнівними для населення. Немає сумніву в тому, що окупації у воєнний час набувають характеру колоніальних режимів експлуатації та підпорядкування, що яскраво та водночас невтішно показує перебування Центральних держав в Україні у 1918 році.